

- Х., 1928.
28. ЦДАВО України. – Ф.290. – Оп.10. – Спр.317.
29. Кооперована громада. – 1929. – № 3.
30. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5 т. – Т. 1: 1917 – 1928 гг. – М., 1967.
31. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Вип. 1. – Х., 1929.
32. Сільський господар. Звіт за 1927–28 операційний рік.
33. ЦДАВО України. – Ф.27. – Оп.10. – Спр.317.
34. Селянський кредит. – 1926. – № 5.
35. Збірник статистично-економічних відомостей. – Х., 1929.
36. Коопероване село. – 1928. – № 2.
37. Коопероване село. – 1928. – № 6.
38. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
39. ЦДАВО України. – Ф.312. – Оп.1. – Спр.316.
40. Комуніст. – 1928. – 8 вересня.
41. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
42. Сільський господар. Звіт за 1927–28 операційний рік. – Х., 1929.
43. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – Х., 1929.
44. Резолюції Всеукраїнської машинно-тракторної наради при Сільському господарі 5–11 січня 1929 року – Х., 1929.
45. ЦДАВО України. – Ф.27 – Оп.10. – Спр.337.
46. ЦДАВО України. – Ф.27 – Оп.10. – Спр.337.
47. Червоне село. – 1929. – № 2.
48. Зернова кооперація. – 1930. – № 1–2.
49. Кооперована громада. – 1929. – № 20.

С. М. Биченко

ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ „ДОБРОБУТ” ПО ПІДВИЩЕННЮ ТОВАРНІСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ДОБУ НЕПУ

Всебічне дослідження складних, багатогранних, проте в цілому таких, що розвивалися у позитивному напрямку, процесів кооперативного життя на селі у добу непу були і залишаються одним із актуальних завдань української історичної науки. Вивчення задекларованої теми дозволить розкрити сутність самого процесу відбудови та розвитку сільського господарства України у 1921 – 1928 рр., конкретні механізми практичного вирішення тих вкрай складних завдань, які постали перед суспільством на початку 20-х років ХХ століття. Адже, при цьому демонструвалося таке багатство як загальних концептуальних підходів, так і конкретних практичних рішень пекучих проблем розвитку сільського господарства, життя селянства. Цей досвід не втратив свого методичного значення і у сучасних умовах. Ці важливі вітчизняні надбання, отримані завдяки обопільним зусиллям як провідних теоретиків і організаторів кооперативного руху на селі так і творчій роботі мільйонів українських селян, які в різних умовах продуктивно використовували їх на практиці, сприяли досягненню позитивних результатів, якими по праву можна пишатися.

Слід підкреслити, що отримати вичерпну, повноцінну картину діяльності сільськогосподарської кооперації України у добу непу можливо лише за умови аналізу широкого кола питань, пов'язаних із її

діяльністю. Починаючи із другої половини 20-х років ХХ століття, а особливо цей процес посилювався в умовах незалежності України, вітчизняні дослідники зробили вагомий внесок у вивчення різних аспектів життя сільськогосподарської кооперації України в 1921 – 1928 рр. Окрім чисельних публікацій в періодичних виданнях вийшли у світ ґрунтовні монографії С. В. Кульчицького [1], В. В. Калініченка [2], А. Г. Морозова [3], В. І. Марочка [4]. Проте деякі важливі сюжети проблеми потребують додаткового вивчення, зокрема, переробка первинної сільськогосподарської продукції, власне сировини, що і є метою цієї розвідки. Об'єкт дослідження – сільськогосподарська кооперація УСРР в 1921–1928 рр., предмет – діяльність спеціалізованої системи м'ясо-молочної сільськогосподарської кооперації „Добробут”.

Як загальноукраїнська організаційно-економічна система „Добробут” виник у вересні 1924 року [5, 2]. Її утворення було пов'язано із декількома моментами. Чільне місце, безумовно, займали питання подальшого розвитку обсягів виробництва молока та м'яса. Слід, однак, зазначити, що вже на середину 20-х років ХХ ст. поряд із цим не менш гостро постала проблема подальшого первинного обробітку і поглибленої переробки таких цінних видів продукції сільського господарства, як молоко і м'ясо. Без розвитку цієї сфери аграрного комплексу подальше нарощення виробництва молока і м'яса не мало під собою належної економічної перспективи. Так, наприклад, вже на кінець 1924 календарного року обсяг валової продукції молочного тваринництва сягнув майже 270 млн. пуд. [6, 18]. Власні потреби сільського населення не перевищували 200 млн. пуд. [7, 99]. Таким чином 70 млн. пуд. молока мало товарний характер. В умовах розвитку товарно-грошових відносин селянство було вкрай зацікавлене у його реалізації, в якомога більших обсягах. До цього слід додати, що для цілого ряду місцевостей України, які мали сприятливі умови для розвитку тваринництва, зокрема Полісся, воно було основним джерелом грошових надходжень для 70 % селянських господарств [18, 22].

Завдяки достатньо поміркованій соціально-економічній політиці держави у добу НЕПу, яка заохочувала зацікавлену творчу працю мільйонів українських селян, які після аграрних перетворень 1917–1921 років почали вести самостійне господарювання, чисельність поголів'я молочних корів в Україні із 2,9 млн. голів у 1921 році на середину 20-х років зросла 3,9 млн. [9, 3]. Загальне збільшення молочного стада та повсякденна наполеглива робота всіх ланок спеціалізованої м'ясо-молочної кооперації по підвищенню середньої продуктивності корів обіцяли надійні перспективи подальшого швидкого розширення сировинної бази. Про це досить переконливо свідчать наступні дані. Організація мережі скотарсько-молочарських товариств, в яких у порівнянні з окремими, некооперативними господарствами, була добре налагоджена селекційно-племінна робота, дала можливість значно збільшити надої від корови, а отже і знизити собівартість молочної продукції. Так по матеріалам обстеження, проведеного Наркоматом РСІ на Київщині, у некооперованих господарствах корова пересічно давала 7 ц молока, в той час як в господарствах, які входили у мережу „Добробута”, до 25 ц [10, 26]. Це

позначалося на собівартості молока, яка у кооперативних господарствах була як мінімум вдвічі нижчою [7, 95]. Фахівці „Добробута” ґрунтовно опрацювали всі етапи роботи по створенню потужної мережі молокопереробних підприємств, діяльність яких максимально сприяла економічному розвитку селянських господарств, а з іншого боку – поліпшила харчування населення великих міст і промислових центрів, розширила експортні можливості держави.

Така робота була збалансованою: всі її компоненти розвивалися гармонійно, не перешкоджаючи один одному. Тобто, не йшлося про застосування будь-яких позаекономічних, адміністративних засад, які б викривлювали здорову, прагматичну сутність цієї діяльності чи, як-то сталося у недалекому майбутньому, в той чи інший спосіб перекладало основний тягар її виконання на плечі селянства.

Ще в 1923 році перші спілки молочно-скотарських товариств зробили перші спроби по налагодженню переробки і збуту молочної продукції. Ця робота хоч і не приносила надто великих прибутків, проте, цілком однозначно продемонструвала свої позитивні сторони та великі перспективи, які вона відкривала для селянських господарств. Так, у житомирській окрузі в 1924 році до неї активно прилучилися 16 кооперативних товариств. Лише в серпні місяці вони виробили 700 пуд. масла. В подальшому було намічено забезпечити повне завантаження, до 20 тис. пудів, наявних в окрузі маслоробних потужностей, поставити кожному товариству, яке мало намір спеціалізуватися на розвитку молочного тваринництва, необхідні устаткування. З метою підвищення якості продукції були організовані навчання та інструктаж робітників, підготовка спеціалістів [11, 3].

Організація загальноукраїнської мережі спеціальної м'ясо-молочної кооперації дала потужний поштовх розвитку цієї галузі, оскільки одним із своїх головних завдань правління „Добробуту” і ставило сприяння переробці і збуту молочної продукції [12, 28]. Для виконання цієї програми, починаючи з 1924-25 року, „Добробут” щороку виділяв значні кошти на закупівлю новітнього устаткування для переробки молока на масло і сир. Так, якщо у 1924-25 році на ці цілі було витрачено 332 тис. крб., то у 1925-26 – вже 416 тис., а у 1926-27 ця сума зросла відразу майже втричі, склавши 1 млн. 136 тис. крб. [7, 52]. Слід при цьому зазначити, що, враховуючи добрий економічний стан „Добробута”, банки охоче йшли на надання йому для вказаної мети довготермінових кредитів. Так, лише „Укрсільбанк” надавав у 1924-25 році довготерміновий кредит, у розмірі 25 тис. крб., у 1926-27 році визнав за можливе збільшити суму позики до 662 тис. крб. [7, 99].

Внаслідок цього мережа кооперативних молокопереробних підприємств швидко зростала. На 1 жовтня 1926 року їх кількість становила вже 530 [13, 34]. Це дало змогу „Добробуту” вже у 1925-26 році заготовити 85 тис. пуд. масла та 21 тис. пуд. сиру [14, 38].

Слід підкреслити, що це була дуже якісна продукція так зване солодке або „парижське” масло [5, 28]. Передова на той час технологія його виготовлення дозволяла отримувати продукт, який не потребував для своєї консервації додаткового посолу, що було

характерно для звичайного селянського масла. Це дозволило значно розширити експорт масла в країни Європи, де її охоче купували. Торгівельна марка „Добробуту” завоювала настільки добру репутацію, що успішно конкурувала не лише з датським, але навіть і з найкращим на той час у світі новозеландським маслом. Швидке нарощення економічно дуже вигідного експорту поліпшило фінансове становище системи „Добробуту”.

Фахівці „Добробуту” також постійно дбали про максимальне охоплення послугами молокопереробних підприємств якомога більшої кількості селянських господарств. З цією метою за активною участю кооперативної громадськості детально вивчалася доцільність фінансування будівництва молокопереробного підприємства у тій чи іншій місцевості, обраховувалося можливе навантаження сировиною, перспективи на майбутнє. Враховуючи це, із 530 заводів на Поліссі працювало 116 заводів, на Правобережжі – 127, на Лівобережжі – 45 і в Степу – 242 [15, 41]. Довкола кожного заводу було розгорнуто сукупну мережу сепараторських пунктів, які отримували молоко безпосередньо від здавальників. Це було вигідно як „Добробуту”, так і селянам: „Добробут” значно скорочував транспортні видатки, а селяни мали можливість забирати одвійки молока, так звану „маслянку”, яка потім з успіхом здовувалася тваринам.

Для подальшого розвитку технологічної бази молокопереробних підприємств з 1 січня по 1 жовтня 1926 року „Добробут” придбав 893 сепаратори, 162 маслобійки, 142 одиниці масло обробного устаткування та 191 установку для отримання холоду. Крім цього було закуплено значну кількість спеціального молочного посуду та контрольно-вимірвальних приладів. Всього на це було витрачено 600 тис. крб. [16, 3].

Завдяки цьому впродовж 1926-27 року кількість молокозаводів збільшилася з 530 до 642 [7, 60]. У цей період було обрано курс не лише на просте розширення мережі молокопереробних підприємств, а на її якісне поліпшення. В 1925-26 році почали працювати перші 4 високо механізовані заводи. На кінець 1926-27 року їх було вже 14 [7, 60]. На нових маслозаводах діяли потужні рефрижератори для охолодження росолу та виробництва льоду [7, 4]. Такі заводи виробляли в рік 10-12 тис. пуд. молока, або 526 л. за добу [7, 4]. На кінець 1927 року загальний виробничий стан мережі молокопереробних підприємств України характеризувався наступними параметрами. Могли переробити за рік до 10 тис. пуд. молока 146 підприємств або 26,7%, до 20 тис. – 203 (37,1%), до 40 тис. – 133 (24,3%), до 60 тис. – 28(5,5%), до 100 тис. – 25(4,3%), до 200 тис. – 11(2,1%) [5, 42]. Слід зазначити, що дрібними підприємствами, потужністю до 20 тис. пуд., були, як правило, сирзаводи або комбіновані маслосирзаводи, які в силу специфіки виробництва сиру не могли переробляти надто велику кількість молока.

З ініціативи „Добробуту” в 1927-28 році почалося будівництво 22 нових великих заводів, здатних виробляти 10-12 тис. пуд. масла в рік. Для цього 11 приміщень було збудовано заново, а 11 пристосовано. Вартість нового приміщення складала 35-40 тис., пристосованого – 25-30 тис. Третина устаткування була імпортована із Данії та Німеччини, а дві третини

складало вітчизняне устаткування. Вартість цієї програми дорівнювала 1,8 млн. крб. Цікаво, що із цієї суми 340 тис. крб. склали імпортні кредити, що наочно свідчить про позитивну ділову репутацію „Добробуту” [7, 1]. В наступному 1928-29 році розпочалося будівництво ще 16 великих механізованих маслозаводів потужністю 10-12 тис. пуд. масла. На відмінну від підприємств аналогічної потужності, споруджених у 1927-28 році, вони були запроєктовані таким чином, що в разі потреби виробництво на них без особливих витрат і переобладнання могло бути збільшене на 50%. Загальна вартість заводу, враховуючи нове приміщення, повне устаткування, каналізацію, водогін, освітлення, опалення, рефрижераторну станцію, складала 147 тис. крб. Кошторис програми дорівнював 2 млн. 352 тис. крб. Із виділених 1,6 млн. крб. 200 тис., становили імпортні кредити [7, 1]. На це слід звернути особливу увагу. Адже це був уже час позначений досить загрузлими для подальшої долі кооперації тенденціями. Фактично вже розпочався широкий наступ на основні засади нової економічної політики. Однак репутація „Добробуту” за кордоном, завдяки його активній присутності на європейських ринках, була настільки високою, що переважувала навіть цілком обґрунтовану настороженість зарубіжних партнерів щодо перспектив подальшої співпраці з радянськими кооперативами.

Завдяки цілеспрямованим зусиллям широких мас українського селянства його спеціалізована система м'ясо-молочної кооперації з року в рік стабільно нарощувала обсяги виробництва високоякісної молочної продукції. Якщо у 1925-26 році „Добробутом” було виготовлено 87 тис. пудів масла, то 1927-28 році – вже 227 тис. пуд. масла і 33 тис. пуд. сиру. У 1928-29 році цей показник сягнув уже 626 тис. пуд. масла і 84 тис. пуд. сиру [7, 100].

Документи „Добробута” свідчать про широкі задуми його правління щодо нарощення сировинної бази, розширення мережі переробних підприємств, поліпшення технологічних процесів. Так, зокрема, на основі широкого залучення грошових коштів кооперованого селянства, яке, маючи добру

економічну вигоду від своєї участі у молочарській кооперації, охоче вкладало кошти у її господарські проекти, у наступний період планувалося побудувати як 150 нових заводів. На цій основі вже у 1929-30 році планувалося довести виробництво масла до 735 тис. пуд. і до 95 тис. пуд. сиру.

Однак брутальний наступ суцільної колективізації повністю дезорганізував роботу „Добробуту”. Налагоджену систему виробництва було фактично знищено. Від цього втратило не лише селянство, постраждали інтереси всього народного господарства, держави у цілому. Незважаючи на такі прикрі наслідки слід, однак, ретельно вивчати і добре пам'ятати, яких вражаючих економічних результатів зуміла досягти ця демократична кооперативна система.

1. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики. Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. Історичні зошити. – К., 1995; Його ж Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
2. Калініченко В. В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). – Х., 1991.
3. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. – Черкаси. 1993.
4. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.325. – Оп.1. – Спр.102.
6. ЦДАВО України. – Ф.325. – Оп.1. – Спр.318.
7. ЦДАВО України. – Ф.325. – Оп.1. – Спр.272.
8. Кооперована громада. – 1929. – № 13.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп.20. – Спр.2750.
10. Зарудний С. Як ми виконуємо Ленінів кооперативний план на селі. – Х., 1930.
11. Сільський господар. – 1924. – № 11.
12. Сільський господар. – 1925. – № 7-8.
13. ЦДАВО України. – Ф.325. – Оп.9. – Спр.413.
14. Коопероване село. – 1927. – № 2-3.
15. Коопероване село. – 1927. – № 1.
16. ЦДАВО України. – Ф.325. – Оп.1. – Спр.544.

